

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.726-056.26(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.1.04>

Наталія Олександрівна Філіпська,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра конституційного і міжнародного

права та прав людини (старший викладач);

<https://orcid.org/0000-0002-9558-9422>,

e-mail: totuchana@yahoo.com

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПОВАГУ ДО ГІДНОСТІ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ¹

Статтю присвячено дослідженню стану дотримання права на повагу до гідності осіб з обмеженими можливостями, особливо в умовах збройного конфлікту, воєнного стану та пов'язаних із цим викликів. Проаналізовано стан забезпечення права на повагу до гідності осіб з інвалідністю в Україні, зокрема в умовах збройного конфлікту. Виявлено системні порушення цього права. Особливу увагу приділено результатам дослідження, яке засвідчило низький рівень толерантності до осіб з обмеженими можливостями серед працівників правоохоронних органів. Обґрунтовано доцільність розроблення комплексу заходів, спрямованих на підвищення обізнаності суспільства, забезпечення доступності та соціальної інклюзії. Наголошено на необхідності системних змін у державній політиці з метою забезпечення повної реалізації прав осіб з інвалідністю, що стало б запорукою дотримання їхнього права на повагу до гідності.

Ключові слова: гідність, інвалідність, особи з обмеженими можливостями, особи з інвалідністю, права людини, доступність, інклюзивність, збройний конфлікт, соціальна політика.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Гідність є надбанням людської цивілізації, що становить унікальний комплекс нематеріальних складових, наявність яких дозволяє людині відчувати себе цінною та важливою частиною людської спільноти. Основою більшості міжнародних договорів є саме повага до

¹ Поняття «особи з обмеженими можливостями» є більш широким, порівняно з поняттям «особи з інвалідністю», тому що інвалідність є соціальним статусом. У статті ми маємо на увазі широку категорію осіб, які мають стійкі порушення здоров'я, незалежно від наявності офіційного статусу.

честі та гідності людини, дотримання яких забезпечує реалізацію всіх інших прав, що так чи інакше пов'язані із цими категоріями. Якби у світі дотримувалися лише одного права – права на повагу до людської гідності, то решта прав автоматично реалізовувалася б разом із ним. Цей принцип і став підґрунтям одного з найвагоміших міжнародних документів – Загальної декларації прав людини. Уже в перших словах її преамбули зазначено, що визнання гідності, притаманної всім членам людської сім'ї, а також рівних і невід'ємних прав є основою свободи, справедливості та загального миру¹. Особливої актуальності питання людської гідності набуло після Другої світової війни – наймасштабнішого збройного конфлікту за кількістю людських жертв. Саме в той час гідність почали безпосередньо пов'язувати із правами людини, що започаткувало так звану революцію людської гідності. Унаслідок цього права людини почали трактуватися як такі, що покликані утверджувати гідність, високі духовні й моральні цінності, а головне – захищати особу від свавілля державної влади [1, с. 10].

Аналіз змісту міжнародних документів свідчить про визнання права на повагу до гідності базовою категорією, яка є вихідною для всіх інших прав, закріплених у цих актах. Це підкреслює його основоположне значення для всього каталогу фундаментальних прав і свобод людини. Наприклад, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року визнає людську гідність джерелом прав людини².

Конституція України також закріпила у своєму змісті визнання гідності людини як найвищої соціальної цінності (ст. 3) та право на повагу до її гідності (ст. 28)³. Водночас у жодному з актів українського законодавства, у текстах конституцій або у прецедентній практиці конституційних судів не міститься чіткого та вичерпного визначення поняття «гідність людини», подібного до тих, що зустрічаються в науковій або філософській літературі [2, с. 30].

Тлумачний словник визначає поняття «гідність» як «сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості» та як «усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку»⁴. Обидва ці

¹ Загальна декларація прав людини : 10.12.1948 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 26.01.2025).

² Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 26.01.2025).

³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 26.01.2025).

⁴ Гідність // Словник UA : сайт. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=гідність> (дата звернення: 26.01.2025).

значення свідчать про те, що гідність є невід'ємною нематеріальною складовою людської особистості як члена суспільства та соціальної істоти.

Стан дослідження проблеми

Протягом століть питання визначення сутності людської гідності, яка є одночасно і суб'єктивною, і об'єктивною категорією, турбувало дослідників різних часів та держав. У сучасний період серед дослідників, які вивчають поняття гідності, варто відзначити польського науковця М. Граната. У своїх працях він аналізував значення гідності в контексті конституційного права та дійшов висновку, що це поняття має подвійний характер: гідність людини слід розглядати як конституційну цінність і водночас як конституційне право. О. Гришук зосередила увагу на філософських аспектах гідності у праві, а Ю. Таволжанська досліджувала гідність як об'єкт кримінально-правової охорони. Загальні питання гідності як правової та філософської категорії також зустрічаються в роботах О. Бандурки, О. Петришина та інших видатних українських учених.

Водночас зазначені та інші науковці, до поглядів яких ми звертаємося в роботі, здебільшого охоплювали своїм науковим інтересом право на повагу до гідності, притаманне всім людям, не виокремлюючи особливу категорію – особи з обмеженими можливостями. Тож, на нашу думку, існує потреба привернути увагу наукової спільноти саме до гідності та права осіб зі стійкими порушеннями здоров'я на повагу до неї, особливо з огляду на труднощі, що виникають у зв'язку з воєнним станом і загрозами, спричиненими повномасштабним вторгненням.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є акцентування уваги на свідомому дотриманні права на повагу до гідності осіб з обмеженими можливостями незалежно від ступеня порушень фізичного та/або психоінтелектуального здоров'я. У науковій літературі здебільшого розглядається поняття людської гідності загалом. Водночас ми вважаємо за доцільне виокремити особливу категорію – осіб зі стійкими порушеннями здоров'я, осіб з обмеженими можливостями. На нашу думку, навіть у сучасних умовах зміни парадигми на користь інклюзивності ця категорія населення гостро потребує посиленої уваги та формування в суспільстві сталої поваги до їхньої людської гідності.

Основними *завданнями* дослідження є: 1) аналіз стану дотримання в Україні права осіб з обмеженими можливостями на повагу до їхньої гідності; 2) опрацювання статистичних даних, отриманих у результаті опитування працівників поліції щодо їхнього ставлення до осіб із різними формами інвалідності; 3) вивчення зарубіжного досвіду у сфері

формування поваги до прав осіб з обмеженими можливостями, зокрема до права на повагу до честі та гідності; 4) формулювання можливих шляхів розв'язання наявних проблем у сфері забезпечення права осіб з обмеженими можливостями на повагу до гідності в Україні, особливо в умовах воєнного стану.

Наукова новизна дослідження

Оприлюднено і проаналізовано результати дослідження, присвяченого ставленню представників українських правоохоронних органів (Національної поліції) до різних підкатегорій осіб з обмеженими можливостями. Особливу увагу приділено виявам відкритої нетолерантності до таких осіб. Аргументовано, що порушення права осіб з обмеженими можливостями на повагу до їхньої гідності походить як із боку суспільства, частиною якого є працівники поліції, так і з боку держави. Окремо акцентовано на ігноруванні інтересів і потреб осіб зі стійкими порушеннями здоров'я в контексті забезпечення їхньої безпеки в умовах воєнних загроз, спричинених агресією РФ. Також наголошено на принизливо низькому рівні державної підтримки найбільш уразливої категорії населення – осіб з обмеженими можливостями, що по суті є ще одним проявом порушення їхнього права на повагу до гідності.

Виклад основного матеріалу

Гідність як предмет наукового аналізу філософської і юридичної думки вивчалася цілою низкою дослідників, серед яких можна назвати О. Бандурку, О. Водянікова, М. Костенка, П. Рабіновича, А. Олійника, О. Петришина, В. Розвадовського, Н. Стеценка та ін.

Як зазначає О. Петришин, людська гідність є постійно змінюваним суспільним явищем. Вона склалась як відображення у свідомості людей того особливого місця, яке посідає людина, а також як відображення її соціальної цінності. З одного боку, людська гідність втілює всі найкращі ціннісні здобутки людства, виражає рівень гуманістичного розвитку автономної людини як родової істоти. З другого – людська гідність прямо і безпосередньо впливає на кожну людину, на її поведінку через базові цінності суспільства, формуючи її погляди на життя, особисту систему цінностей, ціннісні орієнтації і, отже, зумовлює та формує особисту гідність кожної людини [3, с. 4].

Грунтовні дослідження питання сутності та природи гідності осіб з обмеженими можливостями проводять також зарубіжні науковці. Складно не погодитися з таким твердженням колег: що більше ми розуміємо природу відмінностей, які відчувають люди з обмеженими можливостями, то краще ми розвиваємо усвідомлення значення людської гідності. У філософській і юридичній літературі можна виокремити кілька підходів до трактування гідності – як статусу, як

права на право, як автономії та як можливостей. У цьому контексті, розглядаючи питання справедливості щодо людей з обмеженими можливостями, окремі дослідники пропонують застосовувати концепцію гідності як статусу. Такий підхід означає, що кожен член суспільства користується рівним статусом і повагою як у сфері розподілу ресурсів, так і у площині соціального визнання. Інші вчені наголошують на необхідності переосмислення поняття морального суб'єкта та його гідності, пропонуючи відійти від традиційного розуміння дієздатності на користь таких аспектів, як уразливість, які також мають суттєве значення в етичному та правовому контексті [4, р. 28].

Варто навести вислів експертизи соціальної політики М. Лазебної, що «гідне життя людей із інвалідністю пліч-о-пліч з іншими співгромадянами – це наш іспит на цивілізованість. Адже ставлення суспільства до людей з інвалідністю – це дзеркало, у якому відображається наше справжнє обличчя»¹.

Звертаючись до міжнародних стандартів у сфері прав осіб з обмеженими можливостями, слід зауважити, що право на повагу до гідності є наскрізним принципом одного з найвагоміших міжнародних документів у цій сфері – Конвенції про права осіб з інвалідністю 2006 р.² У преамбулі Конвенції неодноразово наголошується на ключовому значенні гідності як універсальної цінності. Так, Конвенція у преамбулі (п. «а») нагадує про принципи, закріплені у Статуті ООН, зокрема визнання гідності та цінностей, притаманних усім членам людської сім'ї, а також про те, що дискримінація за ознакою інвалідності є посяганням на гідність і цінність, властиві людській особистості (п. «h»). Крім того, Конвенція наголошує на тому, що всеосяжна та єдина міжнародна конвенція щодо заохочення і захисту прав і гідності осіб з інвалідністю становитиме важливий внесок у подолання глибоко несприятливого соціального становища цієї категорії осіб, а також сприятиме розширенню їхньої участі у громадському, політичному, економічному, соціальному та культурному житті за рівних можливостей, як у розвинених країнах, так і в тих, що розвиваються (п. «у» преамбули Конвенції). Метою Конвенції є, зокрема, заохочення

¹ Гідне життя людей з інвалідністю пліч-о-пліч з іншими співгромадянами – це наш іспит на цивілізованість, – Марина Лазебна // Сайт для родителів дітей с інвалідністю, Україна : сайт. URL: https://rodyna.at.ua/news/gidne_zhittja_ljudej_z_invalidnistju_plich_o_plich_z_inshimi_spivgromadjanami_ce_nash_ispit_na_civilizovanist_marina_lazebna/2020-12-05-33 (дата звернення: 25.01.2025).

² Convention on the Rights of Persons with Disabilities. 13 December 2006 // United Nations : сайт. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities> (дата звернення: 26.01.2025).

поваги до притаманної особам з інвалідністю гідності (ст. 1 Конвенції). Стаття 3 Конвенції визначає основні принципи, серед яких повага до людської гідності, особистої самостійності, зокрема свободи робити власний вибір, та незалежності. Держави-учасниці зобов'язуються вживати невідкладних, ефективних і належних заходів для підвищення обізнаності суспільства, включно з родинами, щодо питань інвалідності та сприяння повазі до прав і гідності осіб з інвалідністю (ст. 8 Конвенції).

Як можна побачити, формування в самої особи з інвалідністю почуття власної гідності та поваги до неї з боку держави й суспільства є одним із ключових завдань держав – учасниць Конвенції. Цей процес тісно пов'язаний з активними діями держав, спрямованими на створення умов для розвитку поваги до гідності осіб зі стійкими порушеннями здоров'я незалежно від причин, які призвели до інвалідності.

Потребує окремого з'ясування питання: що саме слід розуміти під поняттям «право на повагу до гідності осіб з обмеженими можливостями», особливо в умовах збройного конфлікту. Повномасштабна війна РФ проти України особливо гостро висвітлює проблеми фактичного становища осіб зі стійкими порушеннями здоров'я, зокрема в аспекті реалізації їхнього права на гідність. Як зазначає суддя міськрайонного суду Ю. Волкова, гідність об'єктивно притаманна кожній людині, але відчуття людиною себе як цінності (почуття власної гідності) з'являється лише за певних умов, створення яких є основним обов'язком держави щодо людини. Гідний рівень життя як право людини знаходить своє відображення в Конституції України і міжнародних актах, що стали частиною українського законодавства [5, с. 406].

Загальновідомо, що поняття «рівень життя» та «гідний рівень життя» є абсолютно відносними категоріями, а основні права людини покликані забезпечити лише основні потреби людини для її існування та розвитку як особистості. Вони цілком залежать від політичного, соціально-економічного та культурного розвитку конкретної держави.

Наприклад, соціальна допомога або пенсія з непрацездатності, яку гарантує Польща для українців, що перебувають там на законних підставах та мають інвалідність, становить 1 338,44 злотих, що дорівнює, за офіційним курсом Нацбанку України станом на січень 2025 р., приблизно 13 840 грн¹. У Сполучених Штатах Америки українцям з інвалідністю, які перебувають там на законних підставах, сума виплати залежить від штату. Так, у 2023 р. мінімальний розмір становив 914 дол. США щомісяця для однієї особи або 1 371 дол.

¹ Пільги та виплати для українців з інвалідністю в Польщі // Enable Me : сайт. URL: <https://www.enableme.com.ua/ua/article/pil-gi-ta-viplati-dla-ukrainciv-z-invalidnistu-v-pol-si-10612> (дата звернення: 26.01.2025).

США для подружжя, що приблизно дорівнює понад 39 000 грн та понад 59 000 грн відповідно¹ (за офіційним курсом Нацбанку України станом на січень 2025 р.).

Для порівняння в Україні станом на початок 2025 р. мінімальний розмір пенсії по інвалідності становить: 2 760 гривень – для осіб з інвалідністю I групи, 2 520 або 2 093 гривні – для непрацюючих/працюючих осіб з інвалідністю II групи [6]. Ця сума має передбачати придбання продуктів харчування та предметів побуту, необхідних ліків, які часто не включені до переліку препаратів за програмою «Доступні ліки», оплату комунальних послуг, оплату медичних діагностичних процедур та реабілітації (абілітації), витрати на особистий розвиток тощо. Такий наднизький рівень підтримки найбільшої меншості в державі можна було б пояснити активними бойовими діями, які ведуться ще з 2014 р. Але такі ж ганебно мізерні виплати з боку держави були й до цього.

Звернімося до світових стандартів. Сьогодні Світовий банк визначає абсолютну бідність як такий рівень життя, коли особа змушена виживати менш ніж на 1,25 дол. США (приблизно 0,9 євро) на день. У Європі бідність зазвичай трактується як відносна: особа або сім'я вважається бідною, якщо її дохід і ресурси є нижчими за ті, що вважаються адекватними або соціально прийнятними в суспільстві, у якому вони проживають. Бідні люди часто не мають змоги брати участь в економічному, соціальному та культурному житті, яке вважається нормою для більшості, а реалізація їхніх основних прав може бути істотно обмеженою [7, с. 459–460]. Якщо ж ці особи мають додатково ще й функціональні обмеження, то їхня участь у житті суспільства та громади стає здебільшого неможливою.

Грошова сума у розмірі 2 760 грн для людини з тяжкою формою інвалідності, на наше переконання, є грубим та цинічним порушенням права людини на повагу до її гідності, бо автоматично перекидає її далеко за межу бідності. Отримуючи такі гроші від держави, людина з порушеннями здоров'я, які негативно впливають на якість її життя, вимушена виживати, вживаючи найдешевші, часто неякісні продукти харчування та відмовляючи собі в більшості тих речей, які можуть дозволити собі люди із середнім та нижче середнього рівнем доходу. Оцінка державою в таку суму якості життя людини, яка, крім іншого, має потреби в лікуванні, особливому харчуванні, реабілітації, є неприпустимою та ганебною навіть за часів до повномасштабного вторгнення у 2022 р.

¹ Інвалідність в США для українських біженців – як оформити // Enable Me : сайт. URL: <https://www.enableme.com.ua/ua/article/invalidnist-v-ssadla-ukrains-kih-bizenciv-ak-oformiti-9480> (дата звернення: 26.01.2025).

Вираження турботи та поваги до осіб, які мають офіційний статус «особа з інвалідністю», з боку держави у формі матеріальної чи грошової підтримки є лише однією, однак далеко не найважливішою складовою права на повагу до їхньої гідності. Не менш, а можливо, навіть більш болючим залишається питання доступності життєвого простору – архітектурного, інформаційного, сенсорного тощо, а також ставлення з боку інших членів суспільства, представників державних органів, зокрема Національної поліції.

Питання архітектурної доступності набули нагальності саме під час повномасштабного вторгнення, коли стала очевидною недоступність більшості укриттів, облаштованих у житлових будинках, для осіб, які користуються кріслами колісними або мають інші обмеження в пересуванні. Варто навести результати досліджень, проведених моніторинговою групою «Озон» Центру громадянських свобод. Кампанію провели з вересня по грудень 2023 р. понад 100 волонтерів у містах Київ, Луцьк, Львів, Черкаси, Миколаїв, Одеса, Шостка. У деяких містах обласного та районного рівня, у Луцьку, Шостці та Миколаєві взагалі були відсутні укриття, доступні для маломобільних груп населення, був відсутній пандус або пологий спуск, у Львові таких укриттів лише 2 %, а у столиці – найбільшому місті держави – таких укриттів менше 1/5 від загальної кількості (19 %) [8].

Наведемо наочну діаграму доступності укриттів у містах, які увійшли до фокусу дослідження зазначеної вище громадської організації (див. рис. 1) [8].

Рис. 1. Порівняння критеріїв доступності

Зважаючи на вищевикладене, постає питання, як може почувати себе людина, яка користується кріслом колісним, під час ракетної загрози, не маючи змоги самостійно потрапити в укриття? Крім реальної загрози життю (особливо у містах, наближених до лінії зіткнення), це видається доволі принизливим, бо доведеться шукати тих, хто зможе допомогти на руках знести людину у кріслі в укриття.

За результатами дослідження, проведеного у 2022 р. громадською організацією Fight For Right, виявлено суттєві прогалини в системі захисту та дотримання прав осіб з інвалідністю. Так, зазначається, що нагальна природа евакуації та неготовність влади на місцях часто змушувала представників влади й громадські організації робити вибір на користь порятунку життя, жертвуючи гідними умовами (отже, із порушенням прав людини), у яких цей порятунок мав би відбуватися для людей з інвалідністю. Насамперед це мало місце через недостатню кількість (або відсутність) доступного транспорту, асистивних технологій, доступного житла, доступної інформації та комунікації, соціального та медичного супроводу [9, с. 10].

Наступним моментом, на який варто звернути увагу, є морально-етичні норми та погляди, які панують в українському суспільстві. Справедливо констатувати позитивні зміни, які відбуваються останніми роками, щодо сприйняття та підтримки людей з обмеженими можливостями в українській державі, руху до інклюзивного суспільства. Водночас існує потреба звернути увагу на ставлення працівників державних органів до цієї категорії осіб. Цілком логічним є зв'язок особистого неприязного ставлення до тих чи інших груп людей з боку представників держави та якості надання ними послуг представникам цих груп. Тож наведемо результати дослідження думки понад 250 працівників Національної поліції превентивного сектору Донецької, Луганської, Миколаївської, Херсонської, Харківської, Чернігівської та Полтавської областей, проведені під час тренінгу¹. На питання: «Чи вважаєте ви, що людям зі стійкими вадами здоров'я, особливо ментальними, не місце у здоровому суспільстві?», було отримано такі відповіді:

- так, вони не вписуються у нормальне суспільство – 9,5 %;
- нехай будуть, але окремо та не у громадських місцях – 1,7 %;

¹ Тренінги на тему «Захист прав, свобод та законних інтересів людей з інвалідністю в поліцейській діяльності та етика спілкування з ними» для офіцерів поліції превентивного сектору Головного управління Національної поліції в Херсонській, Миколаївській, Луганській, Донецькій, Запорізькій, Харківській, Чернігівській, Полтавській та Дніпропетровській областях та офіцерів Батальйону патрульної поліції в містах Краматорськ та Слов'янськ Управління патрульної поліції в Донецькій області проводилися авторкою протягом 2021–2024 рр. за підтримки Програми розвитку ООН.

– якщо вони не псують нічого та нормально поведуться, то нехай будуть – 12,1 %;

– ніхто з нас не застрахований від хвороби та інвалідності, це рівні члени суспільства – 73,3 %;

– так, якщо це грубе порушення психіки або інтелекту – 3,4 %.

Таким чином, спираючись на результати опитування, можна стверджувати, що понад 25 % опитаних працівників поліції так чи інакше виявляють несприйняття осіб, які мають, зокрема, ментальні або комплексні порушення. Ймовірно, такі показники є наслідком недостатнього ознайомлення із сучасними тенденціями розвитку глобального суспільства, недостатнього усвідомлення принципів рівності та безумовної поваги до честі й гідності кожної людини, а також браку знань про особливості цієї категорії осіб. Слід усвідомлювати, що поліція, як і будь-який інший державний орган, є частиною суспільства й водночас відображенням його поглядів та цінностей.

Навіть з урахуванням того, що працівники поліції, як правило, мають вищий рівень правосвідомості та обізнаності у сфері прав людини, такий відсоток виявленого неприйнятного ставлення є несумісним із демократичними та людиноцентричними цінностями, яким має відповідати діяльність правоохоронного органу. Якщо екстраполювати ці результати на суспільство загалом, де середньостатистичний громадянин, зазвичай, не має достатнього рівня правової культури та усвідомленої поваги до прав інших, можна припустити, що подібні опитування серед широкого загалу продемонстрували б ще вищі показники упередженого ставлення до певних категорій осіб з обмеженими можливостями.

Ми вважаємо, що найефективнішим шляхом подолання необизнаності, що породжує дискримінацію, є включення у навчальні програми тем, які б давали достатню інформацію для майбутніх фахівців про осіб з тими чи іншими функціональними обмеженнями [10]. Доцільно проводити такі навчання для всіх спеціальностей, які прямо чи дотично передбачають роботу з особами з обмеженими можливостями або для них (державні службовці, правоохоронні органи, медики, архітектори тощо).

Значний вплив на формування ставлення та сприйняття осіб, які мають інвалідність і стійкі обмежені можливості, має і термінологія, якою оперує законодавство та суспільство загалом. Попри позитивні зміни в цьому питанні, які відбулися ще у 2018 р., коли на рівні національного законодавства було введено термін «особа з інвалідністю» замість «інвалід», переважна більшість представників поліції використовують саме неетичний і такий, що порушує гідність особи, термін «інвалід», іноді навіть після неодноразових зауважень із цього приводу. На жаль, люди з інвалідністю нечасто захищають своє право бути насамперед людьми, а не «інвалідами».

Однак як приклад слід навести позитивний кейс, розміщений на офіційному сайті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Так, у 2023 р. до Омбудсмена звернулася жінка зі скаргою на комунальний медичний заклад, персонал якого постійно використовував щодо неї термін «інвалід» навіть у відповідях на її скарги¹. За результатами діяльності Омбудсмена було вжито низку заходів щодо поновлення порушеного права жінки на її гідність – принесені офіційні вибачення та проведена робота з персоналом медичного закладу щодо неухильного виконання вимог Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування терміну “особа з інвалідністю” та похідних до нього»².

Цей приклад демонструє відносну ефективність національних механізмів захисту прав і свобод людини, а також підкреслює необхідність зосередження уваги на самій людині – її житті, честі та гідності, як це проголошено в Основному Законі України, а не на стані її здоров'я чи пов'язаних із цим обмеженнях. Це, своєю чергою, підтверджує тезу про потребу проведення системної роботи з підвищення обізнаності як усього суспільства, так і окремих категорій працівників різних сфер.

Таким чином, одне з фундаментальних прав – право на повагу до гідності – опиняється під загрозою його формалізації. Можна назвати ще безліч способів принизити людину зі стійкими розладами здоров'я – відмова у працевлаштуванні, необладнані робочі місця, непристосований громадський транспорт, житлові та громадські приміщення, висловлювання щодо недоцільності утримання цієї категорії осіб державою та суспільством тощо.

Існує думка, що, попри найвищий рівень законодавчого закріплення значущості гідності в державному та суспільному житті, питання реального дотримання права на повагу до людської гідності та його захисту, хоча й порушується в наукових колах і громадянським суспільством, не стимулює державу до конкретних і ефективних дій у цьому напрямі. Домінування в радянський період колективістської та нормативістсько-правової концепцій, викривлене розуміння гідності людини й фактичне ігнорування її як соціальної цінності зумовили те,

¹ За реагування Уповноваженого поновлено право особи з інвалідністю на повагу до її гідності // Омбудсман України : офіц. сайт. 23.03.2023. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/en/news_details/za-reaguvannyam-upovnovazhenogo-ponovleno-pravo-osobi-z-invalidnistyu-na-povagu-do-yiyi-gidnosti (дата звернення: 26.01.2025).

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування терміна «особа з інвалідністю» та похідних до нього : Закон України від 02.10.2018 № 2581-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2581-19> (дата звернення: 26.01.2025).

що і в умовах незалежної України поняття гідності часто сприймається, на жаль, як формальність або гасло [11, с. 243–244]. Безперечно, для подальшого розвитку України як демократичної та євроорієнтованої держави необхідно позбутися цього негативного спадку й послідовно вибудовувати суспільство рівності.

На наш думку, наведені вище форми порушень права осіб з обмеженими можливостями на повагу до їхньої гідності є, по суті, наслідком некоректної державної політики щодо цієї категорії осіб, попри доволі активну позицію громадянського суспільства. Ігнорування потреб осіб з обмеженими можливостями автоматично порушує одне з основоположних прав людини – право на повагу честі та гідності. Пошук шляхів подолання такої ситуації триває в Україні вже протягом певного часу. З метою оптимізації використання ресурсів для вирішення зазначених проблем доцільно звернутися до досвіду країн, які досягли більшого успіху в побудові інклюзивного суспільства. Наприклад, у США запроваджено та успішно застосовується індекс рівності людей з інвалідністю (*Disability Equality Index, DEI*), що став незалежним інструментом зовнішньої оцінки для порівняльного аналізу політик і програм щодо включення осіб з обмеженими можливостями. Згідно з дослідженнями цьому індексу довіряють 70 % компаній, і їхня кількість щороку зростає¹.

Індекс рівності людей з інвалідністю – це об'єктивний, рефлексивний, далекоглядний та конфіденційний інструмент оцінювання інвалідності, який покликаний допомогти компаніям створити дорожню карту дій за шістьма категоріями: культура, лідерство, доступ на рівні підприємств, практики працевлаштування, взаємодія із суспільством, різноманітність². І хоча наведений показник здебільшого стосується сприяння реалізації права на працю, духовний і культурний розвиток тощо, ми поділяємо позицію, що всі ці права, у контексті їх реалізації особами з обмеженими можливостями, є складовими ширшого, багатогранного права – права на повагу до гідності. Позитивне чи негативне ставлення до реалізації таких прав, передбачених національним законодавством або міжнародними договорами, так чи інакше впливає на право особи на повагу до її гідності.

Висновки

Спираючись на результати проведеного дослідження, можна стверджувати, що право на повагу до гідності осіб з обмеженими можливостями в Україні дотримується неналежним чином. Слід підкреслити основоположне значення цього права та його безпосередній зв'язок

¹ 2023 Disability Index Report // Disability:IN : сайт. URL: <https://disabilityin.org/2023-dei-report/> (дата звернення: 26.01.2025).

² Там само.

з іншими правами людини, порушення яких особливо загострилося в умовах повномасштабного вторгнення. Проведене соціологічне дослідження щодо наявності чи відсутності есенціальних настроїв серед представників правоохоронних органів засвідчило, що близько чверті опитаних так чи інакше демонструють упереджене ставлення до осіб з різними формами порушень здоров'я. Водночас державна підтримка осіб з інвалідністю залишається на рівні, що є вкрай недостатнім для забезпечення їхнього гідного життя та розвитку як повноцінних особистостей.

Як шляхи до вирішення зазначених проблем можна назвати пропозиції, висловлені згадуваною нами вище М. Лазебною. Вона окреслила п'ять напрямів державної політики у сфері захисту та підтримки людей із інвалідністю, а саме: 1) спрощення та зрозумілості процедур встановлення інвалідності, їх об'єктивізація; 2) матеріальна підтримка; 3) доступність і комфортність послуг; 4) забезпечення медичними та реабілітаційними послугами; 5) зайнятість осіб з інвалідністю¹.

Слід додати й важливість дотримання вимог ст. 8 Конвенції про права осіб з інвалідністю «Просвітницько-виховна робота», яка вимагає від держав вживати невідкладних, ефективних та належних заходів, щоб підвищувати обізнаність усього суспільства, зокрема на рівні сім'ї, у питаннях інвалідності й сприяти повазі до прав і гідності осіб з інвалідністю; вести боротьбу зі стереотипами, забобонами та шкідливими звичаями щодо осіб з інвалідністю, зокрема на ґрунті статевої належності й віку, в усіх сферах життя; пропагувати потенціал і внесок осіб з інвалідністю.

Крім того, вважаємо за доцільне розробляти та запроваджувати відповідні курси для студентів за прикладом зарубіжних колег, які спрямовані на отримання студентами необхідної підготовки з питань інвалідності та повного огляду правових і політичних меж щодо інвалідності, зосереджуючись на правовій базі та проблемах у сфері формування політики.

Зважаючи на ситуацію повномасштабного вторгнення, цей перелік потребує доповнення щодо забезпечення безпеки осіб з обмеженими можливостями – обладнання укриттів, створення дієвої системи оповіщень.

Ми вважаємо, що слід розглянути можливість запровадження індексу оцінювання доступності робочих місць, послуг, архітектури для

¹ Гідне життя людей з інвалідністю пліч-о-пліч з іншими співгромадянами – це наш іспит на цивілізованість, – Марина Лазебна // Сайт для родителів дітей с інвалідністю, Україна : сайт. URL: https://rodyna.at.ua/news/gidne_zhittja_ljudej_z_invalidnistju_plich_o_plich_z_inshimi_spivgromadjanami_ce_nash_ispit_na_civilizovanist_marina_lazebna/2020-12-05-33 (дата звернення: 25.01.2025).

людей із різними формами обмежених можливостей. Для досягнення найкращих результатів варто налагоджувати співпрацю з державами, які успішно вирішують питання запобігання дискримінації та мають вагомі досягнення у формуванні інклюзивності в усіх сферах життя. Важливо, щоб така співпраця будувалася на декількох рівнях – від урядового до місцевих громад.

Водночас варто наголосити, що діяльність держави й суспільства у напрямі вдосконалення стану дотримання прав людини, особливо щодо тих, хто найбільше потребує уваги та підтримки, завжди є своєчасною та доцільною, навіть у складні періоди повномасштабного вторгнення ворога в Україну. Інклюзивне суспільство, в основі якого лежить право на повагу до гідності кожної людини, є найбільш справедливим і таким, що відповідає принципам демократичної, людиноцентричної держави.

Список бібліографічних посилань: 1. Гришук О. Людська гідність у праві: філософсько-правовий вимір. *Вроцлавсько-Львівський юридичний збірник*. 2013. № 4. С. 9–30. 2. Стечик Н. Природа гідності людини (на основі аналізу сучасних європейських конституцій та прецедентної практики конституційних судів). *Український часопис конституційного права*. 2018. № 1. С. 28–39. 3. Петришин О. В. Вітальне слово // Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 19–20 жовт. 2018 р) / Конституц. Суд України ; Хмельницьк. ун-т упр. та права ; Захід. регіон. наук. центр Нац. акад. прав. наук України та ін. Хмельницький : Хмельницьк. ун-т упр. та права, 2018. С. 3–5. 4. Celik E. Exploring the use of the concept human dignity in disability human rights law: from UNCRPD to EctHR. *The Age of Human Rights Journal*. 2021. No. 17. Pp. 27–53. DOI: <https://doi.org/10.17561/tahrj.v17.6321>. 5. Волкова Ю. Ф. Гідність людини як найвища цінність в умовах глобалізаційного світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 79, ч. 2. С. 402–407. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.63>. 6. Подвиженна Д. Українці можуть залишитись без виплат по інвалідності: за яких умов // 24 канал : сайт. 06.01.2025. URL: https://24tv.ua/economy/viplati-po-invalidnosti-2025-hto-zalishitsya-bez-pensiy_n2723064 (дата звернення: 26.01.2025). 7. Компас. Посібник з освіти з прав людини за участю молоді / П. Брандер, Л. де Вітте, Н. Гані та ін. ; за ред. П. Брандер, Е. Кін, В. Юхаж, А. Шнайдер. 2-ге вид. Київ : ВАІТЕ, 2023. 492 с. 8. Єгорова А. Доступність і стан укриттів семи міст оцінила моніторингова група «Озон» // ЗМІ для змін : сайт. 01.05.2024. URL: <https://cs.detector.media/community/texts/186093/2024-05-01-dostupnist-i-stan-ukryttiv-semy-mist-otsinyla-monitoringova-grupa-ozon/> (дата звернення: 26.01.2025). 9. Інклюзія осіб з інвалідністю при гуманітарному реагуванні : посібник / Є. Борисенко, І. Виртосу, І. Єленева та ін. ; за ред. О. Іванової. Київ : ПРООН, 2022, 48 с. 10. Broderick A., Ferri D.

International and European Disability Law and Policy : Text, Cases and Materials. Cambridge, UK : Cambridge University Press, 2019. 634 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108289450>. 11. Петрасюк І. М. Людська гідність як елемент конституційного устрою держави: Україна та країни ЄС // Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 19–20 жовт. 2018 р.) / Конституц. Суд України ; Хмельницьк. ун-т упр. та права ; Захід. регіон. наук. центр Нац. акад. прав. наук України та ін. Хмельницький : Хмельницьк. ун-т упр. та права, 2018. С. 242–244.

Надійшла до редколегії 01.02.2025

Прийнята до опублікування: 06.03.2025

Filipska N. O. Ensuring the right to respect for the dignity of the persons with disabilities

The problem of ensuring the rights of persons with disabilities, in particular the right to respect for dignity, is one of the most acute in modern Ukrainian society. The article analyses this aspect in detail, focusing on the impact of the armed conflict and discriminatory practices on the lives of people with disabilities.

Using the methods of synthesis and analysis, abstraction, induction, empirical and sociological, the author reveals that violations of the right to respect for the dignity of persons with disabilities are a systemic problem that manifests itself in various spheres of life: from limited access to infrastructure and social services to discrimination in labour relations and negative attitudes of society. Particular attention is paid to the problem of ensuring the security of this category of persons during military operations and the lack of training of law enforcement agencies to work with this category of population, which also affects the level of respect for dignity.

It is concluded that the low level of perception of people with disabilities in Ukrainian society is a consequence of a set of social, cultural and historical factors that need to be overcome. The results of the author's sociological research are presented, which show that there are stereotypes and prejudices against this category of persons among law enforcement officials.

To address these problems, a set of measures is proposed, including: the introduction of an index of equality of persons with disabilities (this tool will allow to assess the level of inclusiveness of various spheres of life and develop targeted programmes to improve the situation); raising awareness of public authorities and society (conducting large-scale information campaigns aimed at forming a tolerant attitude towards people with disabilities); strengthening the role of civil society (support for the initiatives of NGOs).

It is emphasised that ensuring the rights of persons with disabilities is not only a moral duty, but also an important factor for the development of society as a whole.

Keywords: dignity, disability, persons with limited capacities, human rights, accessibility, inclusiveness, armed conflict, social policy.

